

Nicolai Henrich Jæger (1780–1846)

Byfogd i Arendal, språkmektig leksikograf og naturhistorisk entusiast*

John Ole Askedal

Nicolai Henrich Jæger utvandret fra Danmark til Arendal i 1794. Etter å ha avlagt en juridisk eksamen ved Københavns Universitet i 1803, ble han ansatt som sin tilkommende svigerfars, byfogd Niels Bergs fullmektig, og i 1816 etterfulgte han svigerfaren i byfogdembetet. Jæger hadde brede allmennkulturelle og vitenskapelige interesser og behersket tysk, fransk, engelsk og nederlandsk. Med sitt to bindes nederlandsk–dansk–norske og norsk–dansk–nederlandse ordboksverk og sin nederlandske grammatikk ble han en pioner i norsk leksikografi og i studiet av nederlandsk språk i Norden. Han utgav også en kunnskapsmettet, men lite påaktet naturvitenskapelig avhandling om magnetpolenes vandringer. På det lokale plan var Jæger en aktiv kulturell kraft som amatørskuespiller og ikke minst som en meget produktiv og populær leilighetsdikter. En viktig kilde til vår viten om Jægers gjøren og laden som fremtredende borger av Arendal by er Conrad Nicolai Schwachs erindringer fra sine år som advokat i byen.

Arendal i byfogd Jægers tid sett fra
Feierheien 1826. Akvarell av Mogens
Moe. Privat eie.

Bakgrunn og læreår

Nicolai Henrich Jæger ble født den 28. januar 1780 i Ude Sundby i Frederiksborg amt på Sjælland ved Roskildefjorden og døde i Arendal den 13. juli 1846. Hans far var tollkontrolløren Jørgen Jæger (1730–1793), som i 1763 giftet seg med møllerenken Johanne Marie Riis Møller (1740–1781) og etablerte seg som mølleier. Johanne Marie fødte sin mann ti barn; av disse overlevde to døtre og brødrene Adam Gottlob Ferdinand (1778–1837) og Nicolai Henrich barneårene. Etter farens død i 1793 emigrerte de foreldreløse brødrene til Norge og Arendal, Adam allerede i farens dødsår, og Nicolai året etter. Her ble de tatt hånd om av byfogd og kanselliråd Niels Berg (1744–1818).

Nicolai Henrich la “sig efter sprog og lovkyndighed” (O. Jæger

Portrett av Nicolai Henrich Jæger, malt av Johan Jørgen Broch.

1917:62) og tilegnet seg etter hvert omfattende kunnskaper i moderne språk og naturvitenskap. I januar 1803 avla Nicolai Henrich ved Københavns Universitet “juridisk Examen for Ustuderede”, en eksamen på morsmålet for studenter uten eksamen fra latinskole. Deretter ble Jæger ansatt som byfogd Bergs fullmektig (Foss 1998:223).

Den 22. desember 1810 giftet Jæger seg med den åtte år yngre Elisabeth Marie Berg (7.3.1788–17.3.1857), datter av hans overordnede byfogden og dennes hustru Dorothea Elisabeth, f. Withe Femmer (1755–1797). Jægers svigermor tilhørte en velstående Arendalsfamilie (ibid.:217), og Elisabeth Marie brakte med seg inn i ekteskapet både formue og gården Storeng på Tromøya (loc. cit.). I 1816 etterfulgte Jæger svigerfaren som byfogd og politimester “samt ene Magistrat” (Schwach 2008:322). Han forble i embetet i hele tredve år frem til sin død. Parallellene mellom Jægers og svigerfarens livsløp er slående. Begge var født i Danmark, og begge var først byfogdfullmektig før de giftet seg med sin foresattes datter og overtok hans embete. Niels Berg gikk for å være “en sjælden begavet og kundskabsrig Mand” (Foss 1998:216). Det kan man også trygt si om Jæger.

Det var etter alt å dømme familieband som i 1773–74 med noen måneders mellomrom brakte de to foreldreløse Jæger-brødrene til Arendal og byfogd Bergs husholdning. Både Jægers studieopphold i København i 1802–03 og hans senere reiser til København for å møte sin svoger, som var embetsmann i Dansk Vestindien (Schwach 2008:323, 458), indikerer at Berg-familien og Jæger-brødrene hadde vedvarende familieforbindelser til Danmark og København.

Livet i Arendal

Et innsyn i Nicolai Henrich Jægers liv og virke i Arendal gir Conrad Nicolai Schwachs (1793–1860) erindringer fra hans tid i byen 1821–1830 (Schwach 2008). Jæger og Schwach hadde mye til felles: Begge var jurister, og begge hadde en lyrisk åre og omfattende språkkunnskaper. Men de var også svært forskjellige personligheter, slik at deler av Schwachs omtale av Jæger må tas med forbehold.

Schwach tydeliggjør at Jæger var en altruistisk person som forente økonomisk ordenssans med medmenneskelig omtanke. Jæger “udlagde [...] Skatterne for dem, der vare in mora med deres Betaling, og havde aldrig nogen Restance i sine Regnskaber til Statscassen” (Schwach 2008: 323f.).

Til tross for betydelige inntekter og ekteskapelig formue levde Jæger ifølge Schwach “et tarveligt, temmelig indgetogent [’stille, tilbaketrukket’] Liv, [...] fordi hans Kone var et sygeligt og noget bizart Fruentimmer” (Schwach 2008:324). Disse vurderingene reflekterer

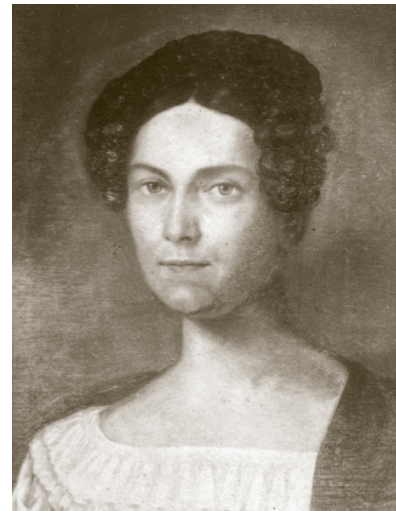

prestesønnen Schwachs egen livsførsel. Han var en nytelsessyk person, og neppe noen rettroende kristen (Schwach 2008:61). Schwachs økonomiske og moralske uryddighet stod i sterk kontrast til familien Jægers ordnede livsforhold og fru Jægers dype religiøsitet. (For eksempel foretrakk fru Jæger den bibelske navneformen Maria fremfor sitt tysk-danske døpenavn Marie – således i bekjentgjørelsen av ektemannens bortgang i *Den vestlandske Tidende*, den 15. juli 1846; jf. Butter 1983a:6f.)

Intet tyder på at Jægers ekteskap var ulykkelig. Til deres femogtyvende bryllupsdag den 22. desember 1835 forærte Elisabeth Marie sin mann et fornemt gullur. I oppbevaringseskens bunn nedfelte hun en sirkelformet seddel med følgende hilsen:

Elskede.

*Lyt til Uhret. Det er Sindbillede paa mit Hjertes Tanker for Dig.
Lad det være som Tidens ustandselige Løb, og stedse sig til Dig: Du
maae ile med at naae Maalet, det højeste det eneste! og tillige venligst
minde Dig om Din Elisabeth.
den 22. December 1835.*

Elisabeth Marie Berg 1788-1857.

Jæger var “en Ven av selskabelig Glæde” (Schwach 2008:324). Han var medlem av direksjonen for Arendals Dramatiske Selskab (Foss 1998:84) og selv en ivrig amatørskuespiller, og han var vel ansett som leilighetsdikter for større og mindre anledninger. Hans første kjente dikt er en *Jule-Cantate*, oppført i København i 1802. Til universitetsfeiringen i Arendal i 1811 skrev Jæger både en *Cantate* og en sang (Johansen 2011:9). Da Schwach i 1822 ble opptatt i en eksklusiv herreklubb av fremmedspråkdyrkende arendalitter, ble han hilst velkommen på en “engelsk Aften” med en engelsk sang forfattet av Jæger (Schwach 2008:394; 510f., n. 143). Til den omfattende selskapeligheten i anledning av Schwachs avskjed med den arendalske sosietet forfattet Jæger to dikt og en prolog som ble ettersendt til Trondhjem (Schwach 2008:477f.; 514f., n. 174).

Jægers juridiske kvalifikasjoner var i utgangspunktet neppe særlig dyptgående; den utvilsomt bedre skolerte Schwach er ikke imponert:

Som Jurist var han noget nær uvidende; og jeg havde den Tilfredsstillelse, at naar han i Domme forkastede min Paastand, blev de næsten bestandig af Overdomstolene underkjendte og min Paastand befulgt. Som Politiemester var han et reent Nul, og et uslere Politievæsen end Arendals paa den Tiid lader sig neppe tænke. Da jeg omtrent et Aars Tid medens han med Familie gjorde en Reise til Kjøbenhavn for der at møde sin Svoger [...] var constitueret Byfoged

og Politimester, paadrog jeg mig flere Menneskers Uvillie, fordi jeg ikke vilde lukke Øinene for de mange Uordener, som han taalte. (Schwach 2008:323)

Schwachs nedvurdering av Jægers juridiske kompetanse kan henge sammen med at han selv, som språkmektig oversetter med en kontinuerlig anstrengt privatøkonomi, følte seg snytt for inntektsgivende tolke- og oversetteroppgaver som Jæger valgte å ta seg av for sin fornøyelses skyld (ibid.:362f.). Til gjengjeld nøt Schwach ofte godt av Jægers økonomiske velvilje når det var behov for det (ibid.:324).

For ettertiden fremstår Jæger som en ordensmann som innla seg betydelige fortjenester – en mann som hadde “ved sin retskafne Vandel og sit ædle Sindelag tilvundet sig almindelig Agtelse blandt sine Medborgere” (*Den vestlandske Tidende*, 14. juli 1846; *Arendal 200:460*).

Filologiske sysler og leksikografisk nybrottsarbeid

Jæger behersket tysk, engelsk, fransk og nederlandsk. Han etterlot seg manuskriptet til en oversettelse av første bok av Goethes *Werther* (1809). I 1814 publiserte han en dansk-norsk oversettelse av Charlotte Wardles episke dikt *Norway: A Poem* (jf. senere).

Jæger er mest kjent for sitt arbeid med nederlandsk. Arendal var en viktig sjøfartsby med sterke handelsforbindelser til Nederland (jf. Fløystad 2007:63–69, 129, 135–137). Av denne grunn imøtekom kunnskap om nederlandsk språk praktiske behov. I 1826 utgav Jæger sin nederlandsk–dansk-norske ordbok *Hollandsk Lexikon for Norske og Danske* (nederlandsk tittel *Woordenboek der Nederduitsche en Deensche of Noorweegsche Talen*). I *Morgenbladets* anmeldelse den 24. mars 1829 høster Jæger anerkjennelse som leksikografisk pioner: “Dette Lexicon hører unægtelig iblandt vor Literaturs vigtigste Frembringelser, og er paa Forfatterens Forlag udgivet med topographisk Zierlighed, ligesom det nok ogsaa er det første egentlige Lexicon, der er udgivet og trykt i Norge.” Den tilsvarende dansk-norsk–nederlandsk delen forelå i 1831. Samme år ble Jæger medlem av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondhjem, med Schwach som initiativtager til innvalget (Schwach 2008:323). I 1835 fullfører Jæger sitt nederlandske livsværk med *Hollandsk Grammatik eller Vejledning til med Lethed at lære sig selv det Hollandske Sprog*, som også inneholder en *Hollandsk Læsebog*. Utgangspunktet var Petrus (Pieter) Weilands (1754–1842) nederlandske grammatikk, *Nederduitsche Spraakkunst ten dienste der scholen* (1805), men Jæger har tilføyet “Adskilligt, der i en Grammatik for Indfødte mindre behøves, og derfor ikke findes hos Weiland, [...]” (Jæger 1835:III).

Leseboken tjener praktiske formål og har avsnitt om stil og eksempler på privat- og forretningsbrev.

Både i ordboksverket og i grammatikken tok Jæger utgangspunkt i samtidens standardverker om nederlandsk språk. For ordboksverkets vedkommende var det særlig *Woordenboek voor de Nederduitsche Spelling* (2. opplag, 1817) av Matthijs Siegenbeek (1774–1854), den første professor i nederlandsk ved Universitetet i Leiden. Sannsynligvis kjente han også til *Nederduitsch taalkundig Woordenboek* (1799–1811) av Weiland (jf. Jæger 1826:IXf.). Siegenbeeks ordbok er en rettskrivningsordbok med ca. 8500 ord, Weilands en større ordbok med så mye som ca. 60 000 ord (Butter 1983b:26f.). Med sitt ordboksverk ble Jæger Norges første fremmedspråksleksikograf (ibid.:3; Butter 1983a:21), og han gjorde “Norge til en pioner på nederlandistikkens område utenfor Nederlandenes grenser” (Kåre Langvik-Johannessen, www.sln.no).

Til grunn for den dansk-norske rettskrivningen i ordboksverket lå Molbechs danske håndordbok fra 1813 (Butter 1983b:25f., 27–29). Jæger avviker dog fra Molbech med henblikk på diftongskrivning; istedenfor Molbechs *ei, øi* bruker han skrivemåtene *ej, øj*, som har slått gjennom i moderne dansk. Molbechs håndordbok er grunnleggende for ordforrådet i verkets annen del. Jæger hevder at hans ordbok overflødiggjør Molbechs bok (Jæger 1831:X). Det stemmer ikke helt. Jæger ca. 30 000 ord, mot Molbechs ca. 45 000.

Ordboksartiklene er enkle og kortfattede. Jæger lar hvert oppslagsord stå for seg i gjennomgående alfabetisk orden, uten “nisjer”. Jf. (I = Jæger 1826; II = Jæger 1831):

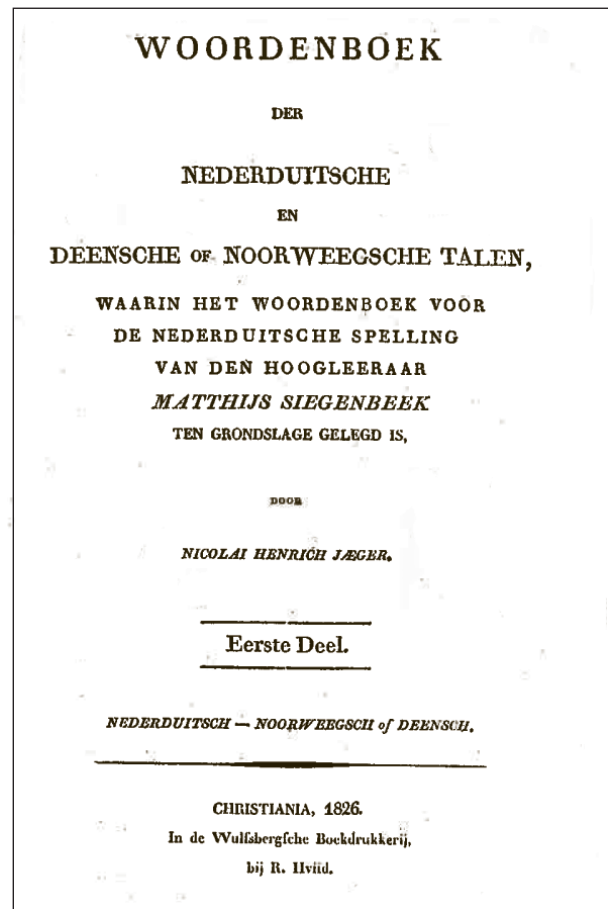
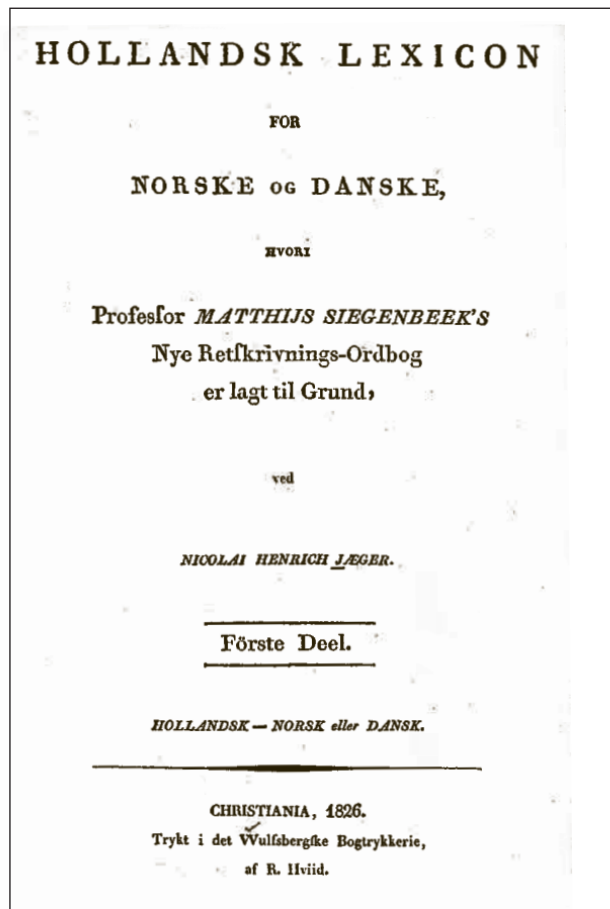
- I. Vangen, *v. a. fange, tage til Fange.*
- II. *Fange, v. a. vangen, gevangen nemen; verschalken; grijpen.*

- I. Gevangene, *m. pl. en, Fange, Arrestant, c.*
- II. *Fange, m. pl. r, gevangene, m.*

- I. Gevangenschap, *f. u. pl. Fangenskab, n.*
- II. *Fangenskab, n. a. pl. gevangenschap, f.*

- I. Hard, *adj. & adv. haard, haardt, barsk.*
- II. *Haard, adj. hard, zwaar, sterk.*

Det gis ikke brukseksempler. Opplysninger om bøyning gis ikke ved verb, men ved substantiver angis det om substantivet forkommer i flertall, og hva flertallsendelsen er. For begge språks vedkommende angis substantivers kjønn med grunnlag i pronominal henvisning. I dansk-

Tittelblad på *Hollandsk Lexicon* og *Woordenboek*, utgitt i 1826.

norsk antas dermed et fjerde “genus commune” (angitt ved “c.”) for ord som det henvises til med *den*, ved siden av de tre tradisjonelle genera maskulinum, femininum og nøytrum, som det henvises til med hhv. *han*, *hun* eller *det*. Rett skrift og kursiv brukes språkspesifikt: Nederlandske ord settes med rett skrift, og dansk-norske i kursiv i begge bindene. Også grammatisk informasjon står gjennomgående i kursiv.

I sin rettskrivningsfilosofi tar Jæger hensyn til tre faktorer: uttalen hos de skolerte lag av befolkningen, etymologi og avledningsforhold, og vellyd:

Man maa i Bogstaveringen rette sig saavel efter den mest dannede Udtale, som Ordets egentlige Lyd. [...]

Udtalen er dog imidlertid, selv hos den dannede Deel af en Nation, ingenlunde ganske uden Fejl, og man maa derfor nøje give Agt på Ordenes Etymologie og Afledning, saa at man ikke taber de Stammeordene tilhørende Bogstaver. [...]

Men Brugen, eller den Maade, paa hvilken de mest anseede Skribenter og Forfattere ligesom ere blevne enige om, at stave visse Ord, imod Etymologien, og som derved har vundet Hævd, gaaer det dog ikke an at forkaste [...]

Men Velklangen kræver ogsaa sin Ret, og vil stundum have et Bogstav borttaget eller tilføjet. [...]

Dog maa man ikke blindt adlyde Velklangens Bud, eller give samme en større Udstrækning, end Sprogets Regelmæssighed kan tillade. (Jæger 1835: 21f., §§55–59)

Jægers ideal er en enhetlig skriftspråksnorm med nær tilknytning til en tilsvarende pleiet standarduttale. Nederlandske dialekter omtales som en brysom kilde til uenhetlighet i eldre nederlandsk skriftspråk, dvs. før Siegenbeek (Jæger 1826:VII–IX).

Jæger oppfattet dansk-norsk skriftspråk som ett språk, som i hovedsak var dansk (Butter 1983b:17f.). Ordboksverket var ment til bruk både i Norge og Danmark og inkluderer derfor også særnorske ord, men disse er generelt ikke markert som særnorske. Jæger praktiserer en romslig oppfatning av fellesspråket som tillot det andre – både i Danmark og Norge – oppfattet som norske “provinsialismer” og ønsket å utelukke fra korrekt skriftspråk.

Som særpreget norske kan man oppfatte ordformer med diftong som *braute* (Butter 1983b:28). Ord som var felles for, men fonetisk ulike i norsk og dansk, får generelt dansk form, som *Graasten*. Av og til fører Jæger opp norsk form, men har den danske som hovedopplagsord, som ved *svart/sort* og *Berg/Bjerg*. Ustemt konsonant brukes i særnorske ord som *Jøkel*; ellers går det på dansk, som i *Ager*. Det var nok selvsagt for en danskfødt person bosatt på den norske “bløde kyststriben”.

Norske grammatiske særegenheter fåtallige (Butter 1983b:30–32) og ikke spesielt bemerkelsesverdige. Ett eksempel er avledninger på *-ing* – generelt mindre brukt i dansk – som ikke finnes hos Molbech, jf. *Knæling, Skurring, Spiring, Pønsning* (Butter 1983b:32).

Norsk og dansk har en del ord med samme eller tilsvarende form, men forskjellig betydning i de to språk (“falske venner”), for eksempel adjektivene *rar, snild*, substantivene *Griin, Bord, Orm, Flom* og verbene *slænge, blive, bomme*. Jæger angir delvis både norsk særbetydning og dansk-norsk fellesbetydning, og delvis bare norsk betydning (ibid.:33).

I tillegg kommer ca. 150 “norskheter” (jf. ibid.:34–40) i form av særnorske ord som ikke finnes eller er foreldet i dansk. Slike ord finnes hyppigst som selvstendige opplagsord i verkets annen del (II), men noen brukes også som ordforklaring i første del (I). Molbech har med de fleste av disse, men bl.a. følgende er Jæger alene om:

- (a) betegnelser for norske naturforhold, hjemlige dyr og planter: *Ener* (II); *Erle* (I, II); *Flom* (II); *Hakkespæt* (II), *Spette*, *Hakkespette* (I); *Klæg* (II); *Multebær*, *Multer* (II); *Rosekat* (II);
- (b) ord relatert til arbeid og folkelige aktiviteter: *Bile* (II); *Døl* (I, II); *Slire* (II); *Slægge* (II); *Stabbe* (II);
- (c) ord fra dagligtalen: *blive* 'omkomme' (II); *bomme* (II); *indfuul* (II); *Kork* 'propp' (I, II); *Krak* (II); *Kum* (I, II); *Lag* (II), *Vennelag* (II); *Lue* (II); *Rye* (II); *Skrot* (II); *snild* (II);
- (d) noen ord som ikke betegner typisk norske forhold: *Foodmatte* (II); *Fødselsdag* (II); *Jakke* (II); *Korketrækker* (I, II); *slubbert* (II); *trolde* (II)

Behandlingen av norskheter baserer seg på bruksverdi, ikke på danske korrekthetskrav. Jægers fremlegger sitt pragmatiske syn på dette fremlegges i "Forerindringen" til ordboksverkets første del. Her finner vi hans eneste kjente antydning til et bidrag til den norske språkdebatt som skulle utfolde seg stadig sterkere fra 1830-tallet av:

[...] det Danske Folk, hvis Sprog indtil denne Tid er eens med vores; [...] men Tiden er der nu, udi hvilken Danmarks og Norges Sprogs højere Fremskridt ikke længer, saa aldeles som hidtil, ville blive felleds. Maatte dog Bestræbelserne for det Norske Sprogs fremtidige videre Fuldkommengjørelse stedse udstrømme af rene Kilder! jeg mener, ligefrem sagt, ikke af Lyst til at Omskabe det til et Nyt eller Eget, der da længe vilde forblive i sin Barndom. (Jæger 1826:XII f.; jf. Butter 1983b:21)

Jæger innser at den nye politiske situasjonen etter 1814 vil kunne få språklige konsekvenser (ibid.:20f.). Nasjonal originalitet for originalitetens egen skyld er imidlertid ikke Jægers anliggende – han tenker pragmatisk. Hans synspunkter kan synes å foregripe den moderate språkpolitiske reformlinje som Johan Storm senere kom til å stå for.

Et naturvitenskapelig varslingsforsøk

I 1825 lot Jæger trykke en avhandling om et naturvitenskapelig emne, *Opdagelse af vor Jordklodes tredie Bevægelse om Magnetpolerne i Syd og Nord, og disses hidtil forborgne Hemmeligheder, med deraf følgende højst vigtige Resultater i Naturens og Videnskabernes Rige* (jf. Butter 1983a:24–27). Jægers interesse for jordmagnetisme kan ses i lys av en generell naturfilosofisk og naturvitenskapelig interesse i samtiden (Grønning-sæter 2001:34), i Norge bl.a. representert av Bernt Anker og grev Wedel-Jarlsberg samt av eieren av Nes jernverk, Jacob Aall, som Jæger kjente

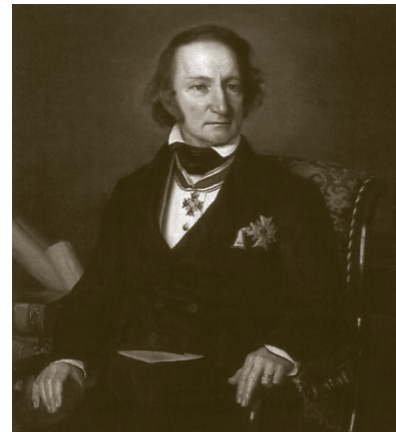
personlig. På begynnelsen av 1800-tallet fikk geomagnetiske studier “nærmest karakter av å være et motefag” (ibid.:4). I Norge var jordmagnetismen forskningsfeltet til Christopher Hansteen, datidens fremste norske vitenskapsmann og den første som nøytt internasjonalt berømmelse (se f.eks. ibid.:51–65). Jægers interesse for jordmagnetisme var sannsynligvis influert av et personlig møte med Hansteen i Arendal i 1819, da denne var på vei hjem fra en vitenskapelig reise til London og Paris med briggen *Pelicanen* av Arendal (jf. Johansen 2011:12f.).

Avhandlingen dokumenterer Jægers belesthet. En lang rekke naturforskere, matematikere, filosofer, historikere og oppdagelsesreisende og deres verker navngis som kilder. Jf.:

Fra jødedommen og antikken før og omkring Kristi fødsel: Jeremias bok i Det gamle testamente, Pythagoras, Herodot, Socrates, Platon, Aristoteles, Pytheas, Aristarchos fra Samos, Archimedes, Jesus Siraks bok i Det gamle testaments apokryfe skrifter, Ovid

Fra nordisk middelalder: Egil Skallagrímssons saga, Eyrbyggja saga, Landnåma saga

Fra den nyere tid: Nicolaus Copernicus, Ferdinando Magellan, Sir Francis Drake, Sir Thomas Cavendish, Tycho Brahe, John Davis, Willem Cornelisz Schouten, Johann Kepler, Jens Munk, Philipp Clüver (Cluverius), Jacob le Maire, Giovanni Battista Riccioli, Henry Bond (observasjon i 1657); Johannes Hevelius, Giovanni Domenico Cassini, Jean Richer, Thormod Torfæus, Isaac Newton, Edmund Halley, Aaron Hill (A Full and Just Account of the Present State of the Ottoman Empire), Der historische Kern, oder sogenannte kurtze Chronica (Hamburg 1690); William Mountaine, James Dodson, Leonhard Euler, Richard Brookes (The General Gazetteer; or, A Compendius Geographical Dictionary), Jean Chappe d’Hauteroche (Relation de son voyage en Sibérie), David Cranz (Historie von Grönland), Christian Gottlieb Kratzenstein (“Afhandling om Jordens Temperatur og dennes Forandring”), Johann Christoph Gatterer (Ideal einer Weltstatistik), James Cook, Oliver Goldsmith (History of the Earth and animated Nature), William Wales, Ludwig Albrecht Gebhardi (Kongeriget Norges Historie), Thomas Bugge, Thomas Hutchins, Johann Jakob Vollmer (Kants physische Geographie), Samuel Hearne, Johann Gottlieb Schummel (Weltstatistik), Richard Pickersgill, Poul de Løvenørn, Niels Treschow (Elementer til Historiens Philosophie), Ernst Florens Friedrich Chladni (“Den sandsynlige Forklaringsmaade af det forhen varmere Climat i Egne, der nu er koldere, og af Vandets oftere forandrede Höjde over Jordoverfladen”), Magnús Stephensen (Island i det attende Aarhundrede), Jens Esmark (“Bidrag til vor Jordklodes Historie”), Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert, Baron de Cuvier (se Nöggerath), Alexander von Humboldt, Wilhelm August Eberhard Lampadius (Systematischer

Christopher Hansteen. Maleri av Aasta Hansteen i 1863.

Grundriß der Atmosphärologie), Henrik Steffens (*Geognostisch-geologische Aufsätze, als Vorbereitung zu einer inneren Naturgeschichte der Erde*), Christopher Hansteen (*Untersuchungen über den Magnetismus der Erde, Magnetischer Atlas, "Magnetiske Intensitets-Iagttagelser", "Hældingskart over Polaregnene i Nordamerica"*), Johann Jacob Nöggerath (*Cuvier's Ansichten von der Urwelt, mit Anmerkungen begleitet*), Edward Sabine, William Edward Parry, Alexander Fisher (*A Journal of the Voyage of Discovery, to the Arctic Regions, in His Majesty's Ships Hecla & Griper, in the Years 1819 & 1820*), W. E. Parry (*Journal of a second Voyage for the Discovery, of a North-West Passage from the Atlantic to the Pacific, performed in the Years 1821 – 22 – 23, in His Majesty's Ships Fury and Hecla*), H. A. Kofod (*Nyere historie*), Svend Brun Juul (*Naturhistorisk, oekonomisk og teknologisk Handels- og Varelexikon, indeholdende en Beskrivelse over alle raae og forædlede Naturprodukter, Fabrikater og Manufakter, forsaauidt de ere Gjenstand for Handelen*)

Jæger har sikkert hatt sitt eget privatbibliotek (som ikke lenger lar seg rekonstruere). Byen hadde Arendals Læseselskab (Johansen 2011:19, n. 14). Tankene går dessuten naturlig i retning av Jacob Aalls "udsøgt[e] Bibliothek paa mange tusinde Bind, der aarlig forøgedes med det mærkeligste af hvad der i Europa udkom" (Schwach 2008:358). Aall var fortrolig med Jægers prosjekt.

Jægers tema er den av ham antatte "Jordens Bevægelse om Magnetpolerne" (Jæger 1825:168) og "[d]e store og mærkelige Omvexlinger, som finde Sted, saavel i Climater, som i Havets Stigen og Tilbagegang, formedelst Magnet- og Rotationspolernes forandrede Standpunkt" (ibid.:147). Han antar en årsakssammenheng mellom forskyvningen av magnetpolene, forskyvning av jordens vannmasser og klimaforandringer (ibid.:118–121). På dette grunnlag mener han å kunne forutse sivilisasjonstruende naturkatastrofer, og han anser det som "en hellig og ufravigelig Pligt" (ibid.:V) å publisere sine resultater til landets og menneskehetens beste:

Det var naturligt, at jeg, ved at gjøre den vigtige Opdagelse [...] maatte af det første Indtryk finde mig overvældet af de heftigste Følelser, ved en uimodstaaelig Magt, tvungen til ufortøvet at meddele samme. (ibid.:III).

I Schwachs kritisk distanserte referat beskrives dette slik:

[...] engang havde det faldt ham ind at beskæftige sig med kosmiske Betragtninger over Polarisens foranderlige Tilstand. Han arbeidede længe i stor Hemmelighed paa dette Arbeide. Endelig troede han at have udfundet, at en tredje Bevægelse af Jorden var Aarsag deri; han troede som Følge af sine Theorier, at den nordlige Deel af Norge om

ikke meget lang Tid vilde blive ubeboelig; og han vilde, som han selv udtrykte sig, stille sig som en Frelser mellem Fædrelandet og den voxende Polariis ved itide at varsle om Faren. (Schwach 2008:323)

Jæger anser naturomveltningene som sykliske og hevder at de har etterlatt seg både fysiske og litterære spor: Magnetpolenes vandring har en rekke ganger ført til oversvømmelse av siviliserte egne og hele sivilisasjoners undergang (Jæger 1825:118, 122–128). Han støtter seg til profeten Jeremias (51,42): “Havet er gaaet op over Babel; den er skjult med mangfoldige Bölger deraf” (ibid.:125). Han viser til funn i Alpene av “Lag af Söedyr og Muslingskaller til en Höjde af 6 til 10 Tusinde Fod ovenfor Havets nuhavende Niveau” og “Væxter, som alene höre hjemme i de tropiske Zoner, [...]” (ibid.:108), som “Beviis for at Havet engang havde en saa meget højere Overflade” (loc. cit.). (Forestillingen om tektoniske plateforskyvninger inngikk rimeligvis ikke i Jægers naturhistoriske forestillingsverden.) Han ser syklisiteten i et kybernetisk perspektiv, idet han hevder at

[...] vor Jordklode maae indeholde de samme Deelee ubeskaaret, som da den udgik fra Skaberens Haand, kun at disse Deeles Blanding og Forbindelse med hinanden er forandret og ideligen underkastet Forandring og Omvexling, dog uden at mindste Solgrand eller Vanddraabe er gaaet forloren; [...] (ibid.:118)

Som metodologisk sannhetsvitne anfører han det apokryfe gammeltestamentlige skrift Jesus Sirak (40,13): “Alle de Ting som ere af Jord, vende om til Jord igjen, og hva der er af Vand, vender tilbage til Havet” (ibid.:119).

Litterære vitnesbyrd for riktigheten av sine naturhistoriske fortids- og fremtidsvyer finner Jæger i de romerske sibyllinske mysterier og i Voluspås Ragnarok-beskrivelse. Det er ifølge ham sannsynlig at

[...] Rotationspolens Fremrykken og den Ödeläggelse, som den medbringer, skildres i Fenrisulven, som har slidt sig lös og fölges af den store Drage, der forgifter Luften og Vandene; ligesom det Strög af Atmosfären, hvorunder Jorden härjes af Solheden og som de gamle antoge for et Belte rundt Jorden, efter al Sandsynlighed er skildret i den giftige Midgardsorm, og at Edda paa denne Maade, mythisk fremstiller begge disse Ödeläggelser, som skulle komme. (ibid.:166f.)

Også deler av de nordiske lands kjente historie vil Jæger sette i sammenheng med klimaendringer som skyldes magnetpolens vandringer. At koloniseringen av Island fra Norge skyldtes Harald Hårfagres riks-

Prokurator Conrad Nicolai Schwach
1793-1860.

Byfogd Jæger bodde i huset øverst til venstre på Langbryggen.

samlingspolitikk, betrakter han som en politisk myte som stammer fra Torfæus (ibid.:157f.). Den virkelige grunn til koloniseringen Island, sydspissen av Grønland og “de østlige Kyster af America eller Labrador” ser han i at magnetpolens forskyvning velsignet disse nordatlantiske områdene med et mildere klima enn den skandinaviske halvøy (ibid.:151f., 158). Senere har magnetpolens forskyvning flere ganger “herjet” de nordiske land, sist gang i det 13. og 14. århundre (ibid.:153). Deretter fulgte en ny meteorologisk og kulturell oppblomstring i Norden i det 15. århundre, etter at magnetpolen hadde vandret videre til Sibir.

Jæger utarbeidet først et manuskript som han sendte til professor Christopher Hansteen (Johansen 2011:14). Hansteen hadde åpenbart mange og kritiske bemerkninger. Jæger arbeidet videre og fikk i Kristiansand trykt en ny versjon som han sendte til de nordiske, tyske, engelske og franske vitenskapsakademier og den norskfødte professor Henrich Steffens i Breslau samt til utgiverne av *Tidsskrift for Naturvidenskaberne* i København og av *Magazin for Naturvidenskaberne* i Christiania, som ble redigert av Hansteen. Jægers bekjente Jacob Aall sendte et eksemplar av boken til sin ungdomsvenn teologiprofessor Peter Erasmus Müller i København (Johansen 2011:15). Mottagernes reaksjoner uteble, eller de var negative (loc. cit.; Schwach 2008:323).

Jægers skrift om jordmagnetisme var utvilsomt motivert av et ønske om å virke til beste for menneskeheten. Hans altruisme kommer også

tydelig til uttrykk i det brev han i 1823 sendte til Det kongelige admiralitet i London “hvor han hevdet å ha løst problemet med å finne lengdegraden til sjøs ved hjelp av magnetiske målinger” (Johansen 2011:14) – dog uten å røpe hva hans teori gikk ut på. Altruisten Jæger ønsket seg fra det engelske admiralitet først “en forsikring om at hans arbeide skulle komme hele menneskeheten til gode og ikke forsvinne som en militærhemmelighet forbeholdt den britiske marine” (loc. cit.).

Jægers naturhistoriske avhandling var ingen vitenskapelig suksess. Den er likevel et viktig vitnesbyrd både om Jægers intellektuelle kapasitet og om hvor informert og inspirert det intellektuelle liv kunne være i en internasjonalt orientert norsk provinsby ved 1800-tallets begynnelse.

Nordmannen Jæger

Jæger kom til Arendal som borger av en dansk-norsk fellesstat og måtte i 1814 velge nasjonalitet. I likhet med flertallet av de danskfødte bosatt i Norge ble han i landet. Hans ektefølte tilhørighet til sitt valgte hjemland var utvilsom.

Det var Jæger som forfattet kantaten til universitetsfeiringen i Arendal den 11. desember 1811 (jf. Collett 2010:69–72). Diktet er breddfullt av monarkistisk venerasjonspanegyrikk (ibid.:70), men innledningen er høystemt norsk-patriotisk:

*Gamle Norge kjerlig sammenkalder
Sine Børn ved Moderbryst,
[...]
Elskede Sønner! ikke meer I vandre
Tungt til Viisdoms Tempel bort fra mig,
Vi skal ikke skildes fra hverandre,
Her skal Templet reise sig!
[...]*

Like tidstypisk patriotisk er gjendiktningen av Charlotte Wardles *Norway: A Poem*. Jf. dens seks første linjer:

*Fra Nordens golde Klipper stiger frem
Dets Genius, Iislænken bryder; han
Et herlig Syn udspreder fra sit Hjem –
Et Nordlys: Frihed i det elskte Land!
Held, brave Normand! Søn af Frihed, Held!
O! at din ædle Sag maa lykkes, vel;
[...] (Wardle 1814:11)*

Gjendiktningen er tilegnet Christian Frederik, dansk prins, i 1813 norsk stattholder og i noen avgjørende måneder i 1814 norsk konge. I hhv. engelsk original og i dansk-norsk oversettelse lyder dedikasjonen slik:

*To the / Prince of Denmark / This Poem / is / respectfully inscribed /
by / the Author.*

*Norges / ophöiede, ædle og elskede / Fyrste / Deres Majestet / Kong
Christian Frederik, / tilegnes / denne Efterligning / allerunderdanigst
/ af / Forfatteren.*

I løpet av tiden mellom Charlotte Wardles original og Jægers gjendiktning var Christian Frederik blitt valgt til norsk konge og kan omtales som “Norges Stolthed” og “Dit Norges stolte Pryd” (ibid.:19). Det er sannsynlig at byfogdfullmektig Jæger i hvert fall har sett prinsen da han var på Sørlands-besøk i august 1813. Han dro da til Kristiansand via Drammen, Holmestrand, Tønsberg, Larvik og Stavern, Brevik, Kragerø, Risør og Arendal (Langslet 1998:86f.).

Karl Johan Bernadotte omtales, uten at hans navn nevnes direkte, i positive ordelag som “Ruslands Helt, som rev Despoten af Sin Throne – Frankrig atter Frihed gav” (ibid.:13). Den samme tilsynelatende beundring for Karl Johan kommer mange år senere til uttrykk i Jægers “Sang til Kongens Fødselsdag, den 26de Januar 1833”, hvis siste linje lyder: “Leve vor elskede Landsfader, Kong Carl Johan!” Beundringen gjentas i 1834, 1836 og 1839, da Jæger til feiringen av “de forenede Rigers festdag” og “Hans Majestæts Fødselsdag” i Arendal den 27. januar skrev nok en sang. I 1839 var byfogd Jæger en av tre fremstående borgere som byens representantskap utså til “[t]il at komplimentere Kongen i Kristiania” (*Arendal 200:435*) – de to andre var ordfører Morten Dekam og konsul I. Kallevig. Jæger forente respekt for Karl Johan med 17. mai-patriotisme. Som ansvarlig byfogd motstod han i 1826 en anmodning fra amtmann Schouboe om å forhindre 17. mai-feiring i byen, siden det kunne mishage kongen (Schwach 2008:428f.). Feiringen forløp dog uten problemer.

Litteratur

Arendal 200 = Arendal fra fortid til nutid. Utgit ved byens 200-aars jubileum som kjøbstad 7. mai 1923. [Red. F. Scheel.] Kristiania, 1923.

Askedal, J.O. 2011. “Nicolai Henrich Jæger (1780–1846). Byfogd i Arendal, leksikografisk pioner og naturhistorisk entusiast”. I: *Agder Vitenskapsakademi. Årbok 2010*. Red. Th.E. Hanisch. Kristiansand, 95–128.

Butter, S. 1983a. *Nicolai Henrich Jeger. [E]n kort biografi. [E]n bibliografi med kommentar.* Amsterdam.

- Butter, S. 1983b. *Det sønorske i Nicolai Henrich Jægers Hollandsk Lexicon for Norske og Danske*. Amsterdam.
- Collett, J.P. 2010. "Jacob Aall, *Fædrelandske Ideer* og arbeidet for et norsk universitet". I: *Jacob Aall, 1814 og alt det andre ... Artikler fra "oppstartseminaret"*. Nes verk, 6.–7. oktober 2009. (Jacob Aall-prosjektet. Skrift nr. 2). Tvedestrand, 59–74.
- Fløystad, I. 2007. *Agders historie. Bønder, byvekst og borgarar* (Agders historie, bd. 3). Bergen.
- Foss, F. 1998. *Arendals Byes Historie*. [2. utgave.] Arendal.
- Grønningseter, T. 2001. *Christopher Hansteen og framveksten av norsk astronomi i begynnelsen av det 19. århundre* (Hovedoppgaveserie, 1/2001). Oslo.
- Hansteen, Chr. 1819a. *Untersuchungen über den Magnetismus der Erde*, T. 1: *Die mechanischen Erscheinungen des Magneten*. Christiania.
- Hansteen, Chr. 1819b. *Magnetischer Atlas gehörig zum Magnetismus der Erde*. Christiania.
- Johansen, N. Voje. 2011. "Arendal, Hansteen og det nye universitetet – litt om Arendals rette lengde- og breddegrad". I: *Arendal Historielag. Sånn var det. Årbok nr. 17*. Arendal, 7–20.
- Jæger, N.H, ovs. 1814. (Se: Wardle, Charlotte. 1814.)
- Jæger, N.H. 1825. *Opdagelse af vor Jordklodes tredie Bevægelse om Magnetpolerne i Syd og Nord, og disses hidtil forborgne Hemmeligheder, med deraf følgende højst vigtige Resultater i Naturens og Videnskabernes Rige. En populair Afhandling*. Christiansand.
- Jæger, N.H. 1826. *Hollandsk Lexicon for Norske og Danske, hvori Professor Matthijs Siegenbeek's Nye Retskrivnings-Ordbog er lagt til Grund. Første Deel. Hollandsk – Norsk eller Dansk*. [...] Christiania.
- Jæger, N.H. 1831. *Hollandsk Lexicon for Norske og Danske, hvori Professor Matthijs Siegenbeek's Nye Retskrivnings-Ordbog er lagt til Grund. Anden Deel. Norsk eller Dansk – Hollandsk*. [...] Christiania.
- Jæger, N.H. 1835. *Hollandsk Grammatik eller Vejledning til med Lethed, at lære sig selv det Hollandske Sprog, efter P. Weiland's Nederduitsche Spraakkunst, med nödvendige Forögelser og Hollandsk Lesebog*. Arendal.
- Jæger, O. 1917. *Siamtaule over familierne Jæger i Norge*. Bergen.
- Langslet, L.R. 1998. *Christian Frederik. Konge av Norge (1814), konge av Danmark (1839–48)*. Oslo.
- Langvik-Johannessen, K. 2002. "Jæger, (Jens) Nikolai Henrich, [...]". I: *Norsk Biografisk Leksikon*, bd. 5: *Ihlen–Larsson*. Red. J.G. Arntzen et al. Oslo, 175.
- Molbech, Chr. 1813. *Dansk Haand-Ordbog til Retskrivnings og Sprogriktigheds Fremme med Grundtræk af den danske Retskrivningslære*. Kiöbenhavn.
- Schwach, C.N. 2008. *Erindringer af mit Liv indtil Ankomsten til Throndhjem nedskrevne i Aaret 1848 [1790–1830]*. [2. utg.] Red. A. Stubhaug og K. Aslaksen. [Oslo].
- Siegenbeek, M. 1817. *Woordenboek voor de Nederduitsche spelling*. 2de dr. s'Gravenhage.
- Wardle, Ch. 1814. *Norway: A Poem*. London. / *Norge: En poetisk Efterligning af det engelske*, ved N. H. Jæger. Christiania.
- Weiland, P. 1799–1811. *Nederduitsch taalkundig Woordenboek*, bd. 1–11. Amsterdam.
- Weiland, P. 1805. *Nederduitsche Spraakkunst ten dienste der scholen*. Amsterdam.

Note

- * Det foreliggende bidrag er en bearbejdet versjon av Askedal 2011 og tilsvarer i hovedsak det fordrag jeg holdt på "Opplysningsseminar. Kunnskap og opplysning – til nytelse og nytte ...", som fant sted på Næs Jernverksmuseum, Tvedestrand, og i Arendal den 9.–10. desember 2011. Jeg er følgende personer stor takk skyldig for råd, hjelp og inspirasjon: Marion Askedal Bergan, Tor Guttu, Nils Voje Johansen, Egil Børre Johnsen, Karin Kärrman, Kåre Langvik-Johannessen, Gunnar Molden, Øyvind Rosenvinge, Ole Michael Selberg, Arild Stubhaug, Arne Torp og spesielt pensjonert skipskaptein og dispasjør Hans Fredrik Ugland. Sistnevnte gav meg innsyn i familietradisjoner som i særlig grad bidrog til å kaste lys over Jæger-familiens liv.